

ТМ	Г. XXIII	Бр. 1-2	Стр. 63 - 70	Ниш	јануар - јун	1999.
----	----------	---------	--------------	-----	--------------	-------

UDK 316.33:321.7

Оригинални научни рад
Примљено: 17.04.1999.

Крстан Малешевић
Петроварадин

СОЦИОЛОГИЈА И ПРОТИВРЕЧЈА ДЕМОКРАТСКЕ ТРАНЗИЦИЈЕ

Режи ме

Shodno svojoj holističkoj prirodi, sociologija pretenduje na celovito promišljanje društvenih fenomena. Uz nesporan naučni karakter, koji omogućava razumevanje društvene stvarnosti, ona ima i naglažene humanističke intencije, olakšavajući time i društvenu orijentaciju pojedinih grupa i zajednica u vremenu i njihovim društvenim turbulencijama. I jedna i druga funkcija sociologije nauke može najpotpunije da se izrazi u društvenim zahvaćenim pravim tektonskim promenama, kakav je slučaj sa isto-noevropskim društvima u posledjoj deceniji. Križna reforma sukvane odrednice i političkog i naučnog diskursa u ovim društvima. Protivrečna demokratske tranzicije predstavljaju pravi društveni eksperiment in vivo, a time i novi veliki izazov za sociologiju, pa i za preistitičeve nekih njenih paradigmi.

Kvane reči: sociologija, tranzicija, društvena križna, globalizacija, protivrečna

I

Brojne su, raznovrsne i dramatične protivrečne pojave, procesi i tendencije sveopšte i dugotrajne križne isto-noevropskih društava, kao i pokušaji njihovih reformi. To, istovremeno, predstavlja i široko polje za angažman sociologije, kao društvene i humanističke nauke, ali i za proveru njenih potencijala u objašnjenju i razumevanju mogućnosti, pretpostavki, suštine, smisla i svrhe demokratske tranzicije.

Ovde ćemo, zato, ukratko ukazati na bitna obelježja i relevantnog društvenog konteksta i mogućeg mesta i uloge sociologije u procesima demokratske tranzicije i isto-noevropskih društava.

va. Shodno svojoj holističkoj prirodi, sociologija pretenduje na celovito promišljanje društvenih fenomena. Uz nesporan naučni karakter, koji omogućava razumevanje društvene stvarnosti, ona ima i naglaženje humanističke intencije, olakšavajući time i društvenu orijentaciju pojedinci, grupama i zajednicama u vremeni i prostoru društvenih turbulencija.

Upravo, okolnosti društvene tranzicije predstavljaju kolikoprilik, toliko i izazov za potencijalne sociologe, kao fundamentalne, transdisciplinarne (društvene) nauke. Svojom logikom, opšteorijskom i empirijskom spoznajom društvenih protivrečja, te svojom kritičnošću i metodološkošću, ona treba da doprinese definisanoj strategiji demokratske tranzicije. Svojom "veberijanskim duhom", odnosno vrednosno neutralnim deifrovanjem unutrašnjeg značenja društvenih pojava svakodnevnog života, sociologija može da olakša orijentaciju u tom novom društvenom kontekstu. To, naravno, podrazumeva potrebu jasno, poredvne teorijske i vne i strahva-ke i analitičko-praktične uloge. (Supek, 1989: 15)

II

Pitawe demokratske tranzicije u isto-noevropskim društvima, danas, besumve, spada u "velika pitawa epohe" (Berger, Kelnar, 1991), poput mnogih drugih krucijalnih pitawa našeg vremena, kao što su protivrečja procesa globalizacije, društvene implikacije naučno-tehnološke revolucije, odnos autonomije i integracije, križa Moderne i sl. Naravno, to ne znači da u promišljanju ovog fenomena nije neophodna sociološka i magična. Naprotiv! I danas bi se moglo, sasvim sigurno, reći da ona predstavlja "najpotrebniji kvalitet duha" (Mills, 1964:19) za razumevanje istorijskog smisla događajne realnosti u društvima zahvaćenim tranzicijom.

Može da baš u ovim okolnostima tumačewe društvenih pojava ne može dovesti do oekivanih rezultata, ako se one svedu na direktne, jednoznačne i jedinstvene determinizam. Zato se, ne retko, sreću i mišljenja da sociološka i magična nije ni kada bila tako važno kao u uslovima postmoderni zma. (Baumann, 1988:230). Da bi se kompleksno objasnile mogući demokratske tranzicije, nužno je što celoviti je spoznati, i to u višoj me|uzavisnosti, ukupne istorijske i aktuelne demokratske potencijale određenog društva, njegovu tradiciju i sadašnost, njegovu strukturu i dinamiku, istorijski kon-

tekst i demokratske aspiracije. Istraživati samo jedan aspekt i jednu dimenziju značije ne doseženi objektivno mogućnosti spoznaje, a pogotovo ne celinu spoznaje. U vezi s ovim treba podsetiti da je sociologija poodavno spoznala da društvene institucije mogu dugo da perzistiraju i nakon što faktički izgube svoje funkcije i isprazne svoj glavni sadržaj. U takvoj situaciji neminovno dolazi do diskrepancije između "kulturom nametnutih aspiracija i društveno strukturiranih mogućnosti za realizaciju tih aspiracija". (Merton, 1979:5)

S obzirom na ono što se dešavalo i što se dešava u isto-noevropskim društvima, ovo se posebno odnosi na sociološko razumevanje objašnjavanih društvenih konflikata. Sociologiji je, naime, odwenog nastanka znamo da su društva heterogena u svakom pogledu, da su sastavljena od različitih, protivrečnih, pa i sukobljenih grupa, te da su društveni konflikti neminovnost, a u određenim okolnostima pod određenim uslovima i blagotvorni za društveni razvoj. Mnogi sociolozi su te i te svojih istraživanja upravo stavljali na društvena sukobljavanja i prisudu, nasuprot saradnje i integracije. Neki od njih su značajno doprineli dubljem razumevanju konflikata (post) industrijskog društva, poput Ralfa Dahrendorfa, koji je utemeljio i novu teoriju društvenog sukoba. On je pokazao strukturalnu utemeljenost društvenih sukoba, a donekle i načine upravljanja društvenim konfliktima.

Pa i pak, događaj devedesetih godina pokazala su nedostatnost postojećih socioloških teorija društvenog, posebno etničkog i verskog konflikta. Tome u prilog ide i činjenica da raspad sistema (i nekih država) u isto-noj Evropi, posebno brzina, i ritam i učestina kojom se taj raspad desi, gotovo nikom nije predviđeno.

Isto se može reći kada je reč o socijalnoj polarizaciji i društvenoj nejednakosti, kao nezaobilaznom sadržaju tranzicije ovih društava. Dosadawa saznawa o ovom fenomenu uglavnom se odnose na društveno poreklo nejednakosti među ljudima, na osnove wene (samo) reprodukcije (pre svega, obzirom na polovinu društvenoj podeli rada, na legiti macijsku osnovu kojom su privilegovane grupe pravdale pri svajawewi škavrednosti, koji stvaraju druge društvene grupe i sl. Međutim, ove spoznaje teško da mogu egzaktno i do kraja rasvetliti tako naglu pauperizaciju ogromne većine stanovništva i enormno bogatstvo tankog sloja "novih poduzetnika". Zato je sociologija u izuzavawu ove pojave morati tragati i za novim teorijskim i metodološkim paradigmama, ukoliko se o paradigmatu sociologiji uopšte govori ti (Eckberg, 1979:973).

I kada je re~ o fenomenu i denti tetu, sociol o gi ju ~ekaju vel i ke obaveze. To se posebno odnosi na razl i ~i te vi dove kolekti vnog i denti teta – naci onal nog, verskog, kul turnog, gra| anskog, pol i ti ~kog, regi onal nog, i drugog. Sociol o gi ja stoji pred i zazovom da { to pouzdani je utvrdi nove sadr` aje i denti teta, odnosno puteve tragawa za wi ma u dru{ tvi ma zahva}eni m tranzi ci jom.

Drugi m re~i ma, sociol o gi ja je, obzi rom na svoju pri rodu, mo` da pre svi h drugi h, pozvana da u procesu dru{ tvene tranzi ci je da dopri nos prof i l i sawu dru{ tveni h ci qeva i vrednosti , te predpostavki , subjekat gl obal ne perspekti ve ovi h dru{ tava. Tek tako i tada, sociol o gi ja mo` e (i treba) da ` i vi sa svoji m vremenom. U kri zni m peri odi ma dol azi do i zra` aja i wena teori jska i wena metodol o{ ka i empi ri jska mo} spoznaje.

III

Me| uti m, i (do)sada{ wi potenci jal i sociol o gi je omogu} avaju da se nedvosmi sl eno konstatuje da ve} i na postsoci jal i sti ~ki h dru{ tava u peri odu tranzi ci je ni su posti gla zna~ajni je rezul tate. [ta vi { e, sa i zuzetkom nekol i ko central noevropski h zemaqa, mogl o bi se re} i da je to prel az i z l o{ eg u jo{ gore stawe. U wi ma je vi { e na del u sti hi jska promena, u mnogo ~emu i retrogradna, u znaku prvobi tne akumul aci je kapi tal a, ekonomske kri ze, bede, si roma{ tva, i nfl aci je, i sveop{ teg haosa, anomi je i nasi qa. Sve je to pra} eno grubim soci jal ni m rasl ojavawem, nestankom i ono malo sredwe kl ase { to je bi l o, koja bi upravo trebalo da predstavqa teme q demokratskog, tr` i { nog i stabi l nog si stema. Kako empi ri jska i stra` i vawa pokazuju, ovde je mogu} e govori ti o razo~arewu ve} i ne stanovni { tva. To, naravno, proi sti ~e, pre svega, i z ~i weni ce da je ovde re~ o kvazi demokraciji , pri vi du parl amentari zma, autori tarni m i total i tarni m si stemi ma, central i sti ~ki organi zovanoj parti jskoj dr` avi , di ri govanoj pri vredi , zavismom sudstvu, monopol i zovani m medi ji ma, margi nal i zovanoj opozici ji i si ndi kati ma, masovnom kr{ ewu qudski h prava i sl oboda i , ma we i l i vi { e, ra{ i renom naci onal i zmu. Re~ je, dakl e, o dru{ tvi ma evropske (pol u)peri feri je.

Ako je to tako u ve} i ni ovi h zemaqa, onda se pri rodno postavqa pi tawe da l i je ovde uop{ te re~ o tranzi ci ji , kao radi kal noj promeni u smi sl u moderni zaci je i novog kval i teta dru{ tveni h odnosa. Da l i bi ovoj vrsti promena vi { e odgovarao pojam transformaci je (Vi dojevi }, 1997), i l i , mo` da, neki drugi pojam, bli ` i aktuel noj dru{ tvenoj destruktiji .

O-igledno je da sociolozi mora tragati za novim teorijskim okvirima i novom paradigmom, kojom bi se adekvatnije i potpunije izrazilasu{ti na promena u ve}em broju postsocijalisti{kih dru{tva. Tim pre, ako se zna da ne postoji univerzalni model promena, odnosno univerzalni recept tranzicije (Strawson, 1997), ni ti uniforman model modernizacije.

Nesporno je, me{utim, da kod ve}ine ovih dru{tva nema gotovo nikakve liberalne tradicije. Ali je, zato, iz`eno odsustvo pravne dr`ave, vladavine prava, vicinog dru{tva, uop{te i politike prosve}enosti, te da su uglavnom niske demokratske aspiracije i sna`no prikritne kolektivisti{ke ideologije. Ova dru{tva se tek trebaju konstituisati kao autentine politike zajednice, uz mukotrpano osloba{awe militantnog duha, predmodernog etnocentrizma, preovla{uju}eg autoritarnog tipa li{nosti i dogmatskog mentalnog sklopa. Wihtek o-ekuje osloba{awe ekonomije od tutorstva politike, dosledno provo{ewe principa podelje vlasti, istinski demokratski izbori, vlada vine prava, demokratska kontrola nosilaca politike vlasti, te za-eci stvaranja gra{anskog dru{tva i "ustanovqewa" gra{ani na, kao wegovog autentine nosioca. Liberalna i demokratska rekonstrukcija i afirmacija vitalnih vrednosti vicinog dru{tva u ovim zemqama }e zasigurno potrajati dugo. Nezamenqiva, a mogu}e i prvi uslov za to je sloboda javnog izra`avanja misli i stavova svih -inilaca dru{tva i javnog informisawa iz razli{i tih izvora obave{tavawa. To je put konstituisawa demokratske javnosti. Izvesno je da }e trebati dugo vremena da se, i du}i tim putem, dosegne do onoga, {to je klasi{ka demokratska misli Tokvila, isticao kao ciq moderne politike prakse -udru`ivawe, kao gramatiku politike, a kompromis kao wenu strategiju.

Demokracija je, dakle, nu`nost dru{tva u tranziciji, ali i jo{ uvke, zbog ogromnih prepreka, te{ko doku-ivciq u doglednom vremenu za ve}inu njih. To, naravno, nije razlog za odustajawe od dru{tva obiqau korist dru{tva oskudice, od dru{tva pluralizma u korist dru{tva monizma, od otvorenog dru{tva u korist zatvorenog dru{tva, jednom re-ju, od demokratskog u korist autoritarnog i ksenofobinog dru{tva. Jer, tek u demokratskom dru{tvu qudi }e mo}i kontrolisati uslove sopstvene egzistencije.

IV

Zbog svega re-enog, mo`e se zakqu-iti da, ma koliko bila tegobna i protivre-nna, demokratska tranzicija nema

alternativu u postsocijalističkim društvima. Uloga sociologije je i kao teorijske i kao empirijske nauke u tom procesu mo`e biti, svakako, od velike koristi. Nadalaze}i usko pozitivističkom orijentaciju, afirmirajući kritički odnos prema društvenoj praksi, istražujući celinu materijalnih, društvenih i duhovnih pretpostavki tranzicije, sociologija mo`e (pre drugih, ali i zajedno s drugim naukama) da bude, {to direktno, {to indirektno, u funkciji celovitijeg razumevawa i ubrzawa tog procesa. To se ponajviše odnosi na stvarawe pretpostavki za razvoj otvorenog društva, koje }e karakterisati, kako je to pisao Karl Popper, kritički um, individualna inicijativa, lična odgovornost, smelost uprava~a demokratskim putem.

Ni {ta maweni su značajne i kulturne pretpostavke tranzicije, odnosno {irewe uopšte i političke kulture, kulturne dijaloga, {irewe prakse kritičkog mišljenja. To je i uslov građani budu "raznovrsni", {to je, opet, uslov da država bude demokratska, kako je to pisao još Aristotel. Za savremeno društvo to va`i neuporedivo više. Savremeno, demokratsko, društvo podrazumeva i horizontalnu i vertikalnu diferenciranost, pri čemu su država i društvo više zasebni nego jedinstveni politički entiteti.

I pored toga {to je i sama "svesna svojih granica i protivremenosti" (Supek, 1983:15), sociologija mo`e biti snažno naučno i humanističko sredstvo za boće razumevawe našeg vremena, za {irewe prostora i jačawe potreba za slobodom i demokratijom, za razvijawe političke i kulturne demenzije i identiteta pojedinačnog društvenog grupa, za postepeno ukorenjewe demokratskih institucija, normi i procedura, ali i za demokratsku praksu, kao najznačajniji uslov za prevladawawe dugotrajne i dramatične krize u ovim društvima. Wena uloga u savremenom društvu, {ta više, mo`e biti "eminentno organizatorska". (Supek, 1989:4)

S druge strane, ove i ovakve društvene okolnosti mogu biti podsticajne i za obogaćiwawe same sociologije. One, naime, mogu uticati – biti i zvor – na definisawe novih teorijskih koncepata i novih paradigmi u okviru sociološke nauke, i to naročito onih koje su vezane za društvene konflikte (svih vidova i intenziteta), za upravljanje i wihovo prevladawawe. To je, prosto, nužno u situaciji kada ljudi ne percipiraju socijalnu organizaciju, kao sposobnu za ispuwawawe wihovih ciljeva i zadovoljavanje wihovih potreba. Sve to, u krajovoj liniji, treba da olakša konstataciju i ostvarawe strategije demokratske tranzicije i barem da ublaži wena protivreća. Kako je sociologija, posebno s obzirom na vreme i

povest wenog nastanka, uvel i ko nauka kri ze, onda je l o gi ~no da bi sada { wa kri za moral a bi ti kol i ko i zazov za proveru potenci jal a soci ol o gi je, tol i ko i i zvor za weno da qe teori jsko, metodol o { ko i empi ri jsko prof i l i sawe i sna `ewe.

L I T E R A T U R A

1. Abrams, D.I. and Hogg, M.A. (1991): *Social Identity Theory*, Sprinor Verlage, New York
2. Bauman, Z. (1988): "Is there a Sociology of Postmodernism?" *Theory, Culture and Society*, London, Vol. 5, No 2-3
3. Beger, P., Kelner, H. (1991): *Sociologija u novom ključu*, "Gradina", Niš
4. Vidojević, Z. (1997): *Tranzicija, restauracija i neototalitarizam*, IDN, Beograd
5. Gelner, E. (1983): *Nations and Nationalism*, Blackwell, Oxford
6. Grupa autora, (1996): *Ciljevi i putevi društava u tranziciji*, IDN, Beograd
7. Dahrendorf, R. (1989): *Homo sociologicus*, "Gradina", Niš
8. Eckberg, D. and Hill, L., jr. (1979): "The Paradigm concept and Sociology: A critical review", *American Sociological Review*, Vol, 44, December 1979
9. Morton, K.R. (1979): *O teorijskoj sociologiji*, CDD, Zagreb
10. Malešević, K. (1998): "O demokratskoj tranziciji u Srbiji", *Teme* 3-4/98, Niš
11. Mils, R. (1964): *Sociološka imaginacija*, "Savremena škola", Beograd
12. Sorman, G. (1997): *Velika tranzicija*, IK Z. Stojanovića, Sremski Karlovci
13. Strawson, F.P. (1997): *Entity and Identity and Other Essays*, Blarendon Press, Oxford
14. Supek, R. (1983): *Zanat sociologa*, "Školska knjiga", Zagreb
15. Supek, R. (1989): "Položaj jugoslovenske sociologije", *Revija za sociologiju* 1-2/89
16. Tokvil, de A. (1990): *O demokratiji u Americi*, Centar za IID, Titograd
17. Held, D. (1990): *Modeli demokratije*, "Školska knjiga", Zagreb.

Krstan Malešević, Petrovaradin

SOCIOLOGY AND CONTRADICTIONS OF DEMOCRATIC TRANSITION

Summary

In keeping with its holistic nature, sociology aspires to elucidate society and its phenomena in an integral manner. In addition to its indisputable scientific character which allows for the comprehension of the social reality, sociology has strongly manifested humanistic intentions, thus facilitating social orientation of individuals, groups and communities in times of wide social turbulences. Both functions of the sociological science may come to their fullest expression in the societies caught by

true tectonic changes, as it has been the case with East European societies in the last decade. Crisis and reform are the key determinants of the political and scientific discourse in the mentioned societies. The contradictions of democratic transition are a real social experiment *in vivo*, and consequently a new big challenge for sociology, even for a re-examination of some of its paradigms.

Key words: sociology, transition, social crisis, globalization, contradictions.